BOEKEN

De woestijn in bloei en verval

Pieter W. van der Horst, *De woestijnvaders; levensverhalen van kluizenaars uit het vroege Christendom.* Uitg. Prometheus, Amsterdam 1998. 285 pp. ISBN 90-5333-667-2 *f* 39,90.
William Dalrymple, *From the holy mountain* [London 1997]. Pb: Uitg. Flamingo, London 1998. 483 pp. ISBN 0-00-654774-5 £ 8,99.

Zodra het Christendom staatsgodsdienst werd, begin 4de eeuw, brak een bloeiperiode aan voor de kerk. Maar een massabeweging roept altijd als vanzelf haar dissidenten op. Overal in het Midden-Oosten, het gebied waar het Christendom het eerste wortel had geschoten, braken overtuigde gelovigen met het gewone leven en trokken de woestijn in, om daar in stilte en eenzaamheid God te ontmoeten. De eerste kluizenaars, zoals de beroemde Antonius, vonden veel navolging en al gauw waren de woestijnen van Palestina, Syrië en Egypte dicht bevolkt met godzoekers. Deels leefden zij in isolement, maar al vroeg ontstonden ook meer georganiseerde vormen van samenleven. Pachomius (eerste helft 4de eeuw) geldt als eerste stichter van een klooster in de Egyptische woestijn. Het vroege monastieke leven stond in het teken van grote eenvoud, strenge vasten en bidden.

Vanaf het begin oogstten de woestijnvaders veel bewondering (vrouwen ontbraken niet geheel, maar in meerderheid ging het om mannen). Deze bewondering vertaalde zich onder meer in concrete belangstelling: er ontstond een druk verkeer van gelovigen die de kluizenaars kwamen raadplegen. En net als dat in een eerdere periode met Christelijke martelaren was gebeurd, werden ook nu boeken over deze helden geschreven.

In veel gevallen had de auteur de beschreven persoon ontmoet of goed gekend, wat aan de teksten een bijzondere kleur geeft. Zo is de biografie van de beroemde Simeon de Pilaarheilige nog tijdens zijn leven geschreven door zijn eigen superieur, bisschop Theodoretus van Cyrrhus. Theodoretus is nadrukkelijk aanwezig in de tekst en last regelmatig persoonlijke opmerkingen in.

Uit de vele bewaarde levensbeschrijvingen van beroemde kluizenaars is nu een aantrekkelijke Nederlandse bloemlezing beschikbaar gekomen. De vertaler, Pieter van der Horst (vdH), heeft zich recentelijk al verdienstelijk gemaakt met enkele bronnenboeken (*Bronnen voor de studie van de wereld van het vroege Christendom; Joodse en pagaanse teksten*; 2 delen, Kampen 1997). In *De Woestijnvaders* heeft vdH gekozen voor een vrij beperkt aantal antieke bronnen: de biografieën over Antonius door Athanasius en over Paulus van Thebe door Hiëronymus; de anonieme 'historia monachorum in Aegypto'; Palladius; Theodoretus; Cyrillus van Skythopolis en Pseudo-Sophronius; en tenslotte de verzameling *Uitspraken*. Uit deze invloedrijke teksten heeft vdH een zeer ruime keuze gemaakt, voorzien van inleiding en nuttige annotatie. De lezer kan zich daardoor gemakkelijk een goed beeld vormen van deze vroege monastieke levensvorm.

Een waarschuwing is op zijn plaats. Wie voor het eerst in aanraking komt met deze teksten zal schrikken. De woestijnvaders deinzen niet terug voor extreme vormen van ascese, die hen brengen tot het uiterste van wat menselijk nog mogelijk is, en over die grens heen. Seks is taboe, eten en drinken moeten tot het absolute minimum beperkt worden, lijkt het, en zelfs menselijk contact wordt vaak geschuwd. De staaltjes onthechting die bijvoorbeeld Simeon de Pilaarheilige levert (dagenlang opgesloten zitten in een diepe put; zelfpijniging tot bloedens en flauwvallen toe; veertig dagen zonder eten staande blijven waken bovenop een zuil) zijn ronduit stuitend. Ze beantwoorden ook in niets meer aan moderne opvattingen en idealen. 'De spiritualiteit van de woestijnvaders oogt voor ons niet bijzonder aantrekkelijk', schreef een Benedictijner abt onlangs met een

treffend understatement.

Het kost dus bepaald enige moeite om door deze bizarre en soms barre vormen van religiositeit heen te kijken en ze te beschouwen als tijdsgebonden uitingen van een universeel godsverlangen. Maar wanneer dat lukt, levert het fascinerende lectuur op. Soms voel je als lezer ook bijna lijfelijk de zinderende hitte van de woestijn, wat op donkere Nederlandse herfstdagen zeker niet slecht is. Verder laten de teksten zich natuurlijk ook lezen als interessante historische documenten of als voorlopers van de laat-antieke en Middeleeuwse heiligenlevens.

De vertalingen van vdH zijn, zoals dat vaak heet, 'vlot leesbaar', hoewel zijn Nederlands niet altijd even fraai is. Maar het gaat over het algemeen over bronnen die geschreven zijn in een eenvoudig soort Grieks. Een mooie literaire stijl is dus niet nodig. Aarzeling blijf ik houden bij klassieke vertalerswoorden als 'deugd', 'hij placht', 'opdat', en dito zinswendingen, maar echt storen doen die hier eigenlijk niet. De annotatie is in het algemeen kort en nuttig; wel valt hier en daar een psychologische of rationaliserende opmerking uit de toon. Zo is vdH nogal stellig over de talloze visioenen van aanvallen door demonen: die spelen 'uiteraard alleen in de psyche van de verteller' (onder andere n. 41 op p. 254). Daar dachten de woestijnvaders zelf toch anders over! Deze kleine puntjes van kritiek nemen niet weg dat vdH een bijzonder mooi en boeiend boek heeft gemaakt. Warm aanbevolen dus voor iedereen die eens verder wil kijken dan Plato en Cicero.

Het loont de moeite om deze teksten over de triomfen van het vroege monasticisme te leggen naast een modern verslag van de hedendaagse situatie in het Midden-Oosten. De Schotse journalist William Dalrymple reisde enkele jaren geleden in het voetspoor van de 7de-eeuwse Griekse auteur Johannes Moschos (schrijver van 'De Geestelijke Weide') door de wereld van het oosters Christendom. Vanaf Athos reisde hij via kloosters en monumenten naar Turkije, Syrië, Libanon, Israël en Egypte. Zijn boek, *From the holy mountain*, stond in Engeland vorig jaar lange tijd in de toptien lijsten.

Het is een meeslepend reisverhaal in de beste Engelse traditie. Voor het Christendom blijkt het er onverwacht slecht voor te staan: op vele plaatsen in het Midden-Oosten is het zo goed als verdwenen. Burgeroorlogen, oprukkend islam-fundamentalisme, etnische twisten en gepoliticeerde omgang met het verleden (zoals in Israël) hebben de Christenen verregaand gemarginaliseerd. De Armeniërs zijn vrijwel uitgeroeid, de 'Syrische' Christenen in Zuidoost-Turkije zijn weggepest, de Palestijnse Christenen en de Kopten in Egypten worden systematisch gediscrimineerd. En overal worden Christelijke monumenten opzettelijk verwaarloosd of verwoest. Alleen in Syrië en Noord-Egypte lijkt de situatie nog niet uitzichtsloos.

Het totaalbeeld is dat van een volkomen tegendeel van de 'bloeiende woestijn' die we in de Nederlandse bloemlezing zien. In het gebied waar het Christendom ontstond en tot bloei kwam, is de Christelijke aanwezigheid en invloed drastisch gereduceerd. Op veel plaatsen, zo stelt Dalrymple, zullen de laatste Christenen binnen enkele jaren verdwenen zijn. *From the holy mountain* krijgt daarmee het karakter van een 'zwanenzang'.

Een bijkomend voordeel van Dalrymple's boek is dat hij nogal eens teksten van woestijnvaders citeert. Johannes Moschus' collectie anekdotes over woestijnvaders is zelfs zijn leidraad. Maar anders dan in een bundel originele of vertaalde teksten staat de lezer er nu bij de interpretatie niet alleen voor: hij of zij leest hier mee met de nuchtere, relativerende Schot, wat een verfrissend én verhelderend effect heeft. (Bij de woestijnvaders zelf valt helaas niet veel te lachen). Dalrymple schrijft vanuit een oprechte belangstelling en nieuwsgierigheid, maar zonder vooringenomen bewondering of een verdedigende houding. Juist daardoor weet hij deze weerbarstige teksten en vreemd geworden Christelijke cultuur toegankelijk te maken. Ook *From the holy mountain* is dus van harte aanbevolen, vooral in combinatie met *De Woestijnvaders*.

Vincent Hunink